

УДК 347.157

Ганна Резнік,

кандидат юридичних наук,
науковий співробітник відділу юрисдикційних форм правового захисту
суб'єктів приватного права НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ПРАВО ДИТИНИ НА ОСВІТУ В МІЖНАРОДНИХ АКТАХ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У статті досліджуються основні міжнародно-правові акти, які закріплюють право дитини на освіту. Визначено основні напрями та надано пропозиції щодо удосконалення законодавства в сфері освіти.

Ключові слова: освіта, право на освіту, інклюзивна освіта, дистанційне навчання.

Освіта — основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави, що всебічно формує дитину як особистість, розвиває її таланти, розумові та фізичні здібності, виховує високі моральні якості, формує світогляд громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, сприяє вибору можливої ролі в суспільстві.

Право на освіту є одним з основних і невід'ємних суб'єктивних прав дитини. Конституція України (ст. 53) задекларувала право кожного на освіту, зобов'язавши державу забезпечити доступність і безоплатність освіти. Стаття 9 КУ містить принципово важливе положення про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

У літературі справедливо зазначається, що положення даної статті Конституції мають надзвичайно важливе зовнішньополітичне і правове значення, особливо в умовах активного входження України у світове співтовариство. По-перше, вони свідчать про вірність України своїм міжнародно-правовим зобов'язанням, які проголошуються обов'язковими для виконання поряд з національним законодавством, та про повагу до норм міжнародного права. По-друге, вони певною мірою дають відповіді на питання практичного застосування положень міжнародних договорів в Україні

та їх співвідношення з чинним законодавством України [1].

У цьому контексті можна говорити про те, що норми міжнародного права є, певною мірою, гарантією прав, свобод фізичних осіб, у тому числі і права дитини на освіту. Відтак, у випадку існування колізії між нормами національного законодавства і нормами міжнародних актів очевидно, що пріоритет повинні мати норми міжнародного права, оскільки ч. 2 ст. 19 Закону України (далі — ЗУ) «Про міжнародні договори» від 29.06.2004 р. встановлюється правило, відповідно до якого, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

На сьогодні існує багато міжнародних актів, які містять норми, що стосуються освіти.

Основи міжнародних стандартів у сфері освіти сформульовані в ст. 26 Загальної декларації прав людини; статтях 13, 14 Пакту про економічні, соціальні, культурні права; статтях 28, 29 Конвенції про права дитини; ст. 2 Першого протоколу Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод; ст. 17 Переглянутої Європейської соціальної хартії; ст. 13 Сан-Сальвадорського протоколу до Американської конвенції про права людини; ст. 17 Африканської хартії прав людини і народів; ст. 11 Африканської хартії прав і добробуту дитини тощо.

Слушною слід вважати думку про те, що у міжнародному праві увагу не зосереджено виключно на праві дитини на освіту, що очевидно зі ст. 26 (1) Загальної Декларації прав людини: «Кожна має право на освіту». Що стосується дітей, то — хоча вони і є головними користувачами освіти — в міжнародному праві увагу зосереджено не на правах дитини, а на праві батьків здійснювати — до певної міри — контроль над освітою дитини. Це зумовлює дещо курйозну ситуацію, за якою право на освіту стає предметом дискусій з питань міжнародних прав дитини частіше, ніж будь-яке інше право дитини [2].

Цікаво, що Декларація прав дитини 1924 р. не містила взагалі положень, які б стосувалися права дитини на освіту. Вперше положення про можливість дитини мати право на освіту з'явилося у тексті Декларації прав дитини 1959 р. Принцип 7 Декларації про права дитини проголошує, що дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безкоштовною і обов'язковою, принаймні на початкових стадіях. Їй має надаватися освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвитку і завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності і приватне судження, а також усвідомити моральну і соціальну відповідальність і стати корисним членом суспільства.

У Конвенції ООН про права дитини 1989 р. також згадується про освіту і можливість реалізації цього права дитиною як такого, яке має забезпечити повноцінний розвиток дитини, її талантів, розумових і фізичних здібностей. Зокрема наголошується на тому, що держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема: вводять безоплатну й обов'язкову початкову освіту; сприяють розвитку різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей та вживають таких заходів, як введення безоплатної освіти та надання у випадку необхідності фінансової допомоги; забезпечують доступність вищої освіти для всіх дітей на підставі здібностей кожного за допомогою необхідних засо-

бів; забезпечують доступність інформації і матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей; вживають заходів для сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу.

У цьому контексті варто згадати і ст. 2 Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованого Законом України від 17.07.1997 р. Так, нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань. З аналізу даного положення можна зробити висновок про те, що саме на батьків або осіб, які їх замінюють, покладається обов'язок реалізовувати право дитини на освіту. Зокрема дане положення узгоджується й зі ст. 150 Сімейного кодексу України — «Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини», яка наголошує на тому, що саме батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя.

Положення КУ та міжнародних актів, які стосуються права на освіту та гарантують доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої освіти, професійно-технічної, вищої середньої освіти в державних і комунальних навчальних закладах, деталізуються законами України «Про освіту» від 23.05.1991 р., «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 р., «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 р., «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 р., «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. та іншими нормативно-правовими актами, якими, зокрема, регулюються суспільні відносини у галузі навчання, виховання, професійної, наукової, загальнокультурної підготовки громадян України.

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про охорону дитинства» кожна дитина має право на освіту і держава гарантує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Крім того, держава забезпечує право на вибір навчального закладу і навчання

рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах. При цьому держава не лише визнає право на освіту, а й зобов'язана вжити всіх заходів для того, щоб кожен міг цим правом скористатися. Тому держава має створити правовий механізм, дія якого забезпечує реалізацію права на освіту.

При цьому, як вже вказувалось вище, важливою складовою частиною права на освіту в сучасній Україні виступає положення про те, що батьки або особи, які їх замінюють, мають виключне право на вибір освітнього закладу і форми здобуття освіти для неповнолітньої дитини. Порядок участі батьків у вирішенні питань отримання дітьми освіти зводиться до того, що батьки або особи, які їх замінюють, вирішують такі питання, пов'язані з отриманням освіти дітьми: вибір школи та форми навчання, вибір спортивних секцій, додаткових освітніх установ, інших факультативних занять тощо.

Положення про важливу роль батьків або осіб, які їх замінюють, в реалізації дитиною свого невід'ємного права на освіту знайшли своє відображення в багатьох міжнародних актах, серед яких необхідно назвати: 1) ч. 3 ст. 26 Загальної Декларації прав людини, яка наголошує на тому, що батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей; 2) ч. 3 ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, який зазначає, що держава, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державними властями школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань; 3) ч. 4 ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, який зазначає, що держава, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх

власних переконань; 4) ст. 5 Конвенції про права дитини вимагає, щоб держава-учасниці поважали відповідальність, права і обов'язки батьків і у відповідних випадках членів розширеної сім'ї чи общини, як це передбачено місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, що за законом відповідають за дитину, належним чином управляти і керувати дитиною щодо здійснення визнаних цією Конвенцією прав і робити це згідно зі здібностями дитини, що розвиваються, що включає і право на освіту, тощо.

Але можливі ситуації, коли між батьками та дітьми виникає конфлікт інтересів з приводу розбіжностей щодо бажань дитини та бажань і можливостей батьків або осіб, які їх замінюють, у виборі напрямів освіти. А тому, зазвичай, приймається рішення без урахування думки дитини. З огляду на це видається доцільним передбачити участь в обговоренні та прийнятті рішення самої дитини. Безперечно, малолітня дитина не може повною мірою усвідомити свої потреби у дошкільній, шкільній та позашкільній освіті. Проте доцільно передбачити врахування думки неповнолітньої дитини при виборі освітнього закладу і форми здобуття освіти. Особливо це стосується позашкільної освіти та загальної середньої освіти. Для цього пропонуємо ст. 60 Закону України «Про освіту» викласти у такій редакції: «Батьки або особи, які їх замінюють, мають право вибирати навчальний заклад та форму навчання для неповнолітніх дітей з урахуванням їх думки». Відповідно до сказаного, можливо, через деякий час право дитини переосмислиться і буде розглядатись як таке, що належить не лише дітям, а й їх батькам або особам, які їх замінюють.

Крім того, ретельний аналіз основних нормативно-правових актів у сфері освіти виявив відсутність законодавчо закріпленого терміна «право на освіту». Виходячи з цього, варто було б доповнити преамбулу Закону України «Про освіту» дефініцією про право на освіту.

На сьогоднішній день значні проблеми зі здійсненням права на освіту виникають у дітей з обмеженими можливостями, дітей-інвалідів, дітей з вадами фізичного або психічного розвитку. Особливість правового статусу таких суб'єк-

тив у сфері освіти виявляється у неповному наданні й забезпеченні державою додаткових гарантій реалізації права на освіту шляхом впровадження спеціальних умов отримання ними освіти, без наявності яких освіта стає недоступною для таких категорій дітей. На жаль, нерозуміння освітніх потреб і проблем дітей з особливими потребами в Україні має тотальний характер і вирішується лише формально. Проблеми правового статусу дітей з обмеженими можливостями в сфері освіти насамперед пов'язані із тим, що українське законодавство не оперує єдиним терміном щодо даної групи дітей у сфері освіти.

Відповідно до принципу 5 Декларації прав дитини 1959 р. дитина, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, має забезпечуватися спеціальним режимом, освітою і піклуванням, необхідними з огляду на її особливий стан. Дане положення щодо дітей з особливими потребами конкретизується в ст. 23 Конвенції про права дитини 1982 р., а саме: «...неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства».

Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами (прийнята Всесвітньою конференцією з освіти осіб з особливими потребами 7—10.06.1994 р.) проголосила, що особи, які мають особливі потреби в галузі освіти, повинні мати доступ до навчання у звичайних школах. Звичайні школи з інклюзивною орієнтацією є засобом боротьби з дискримінацією.

Важливою проблемою на сьогодні, пов'язаною з реалізацією дитиною права на освіту, є проблема доступності освіти для дітей з обмеженими можливостями (особливими потребами). І це попри те, що ЗУ «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.1991 р. надає можливість інвалідам отримувати освіту на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям. Однак проблема безперешкодного доступу до закладів освіти дітей з особливими потребами потребує

негайного розв'язання, оскільки такі діти мають фізичні та/або психічні розлади, які не дозволяють їм засвоювати навчальні програми без створення спеціальних умов навчання.

Наразі, в цілому, по країні тільки половина навчальних установ повністю або частково доступні для цієї категорії дітей. Серед різноманітних варіантів отримання освіти дітьми з особливими потребами найбільш поширеними є: спеціальні класи у звичайних школах, спецшколи, школи-інтернати, а також індивідуальні заняття вдома. При цьому кожен з таких варіантів має свої недоліки, основним з яких є ізоляваність від ровесників і неможливість брати участь у суспільному житті.

Однією із перспективних форм навчання дітей з особливими потребами є нова, але визнана в багатьох країнах світу інклюзивна форма освіти, яка забезпечує безумовне право кожної дитини навчатися в загальноосвітньому закладі за місцем проживання із забезпеченням усіх необхідних для цього умов. В Україні модель інклюзивної освіти почала набувати поширення переважно за ініціативою громадських організацій [3].

Прийнята в 2006 р. і ратифікована Верховною Радою України в 2009 р. Конвенція ООН про права інвалідів від 13.12.2006 р. визначила, що для реалізації права інвалідів на освіту без дискримінації й на підставі рівності можливостей держави-учасниці мають забезпечити інклюзивну освіту на всіх рівнях навчання протягом усього життя. При цьому, реалізуючи дане право, держави-учасниці забезпечують, щоб: а) інваліди не виключалися через інвалідність із системи загальної освіти, а діти-інваліди — із системи безоплатної та обов'язкової початкової або середньої освіти; б) інваліди мали рівний з іншими доступ до інклюзивної, якісної та безоплатної початкової й середньої освіти в місцях свого проживання; в) забезпечувалося розумне пристосування, що враховує індивідуальні потреби; г) інваліди отримували всередині системи загальної освіти необхідну підтримку для полегшення їхнього ефективного навчання; е) в умовах, які максимально сприяють засвоєнню знань і соціальному розвитку, відповідно до мети

повного охоплення вживались ефективні заходи з організації індивідуалізованої підтримки. Відтак, запровадження системи інклюзивного навчання матиме більш ніж достатньо переваг у розвитку дітей з особливими потребами, тому є потреба у прийнятті закону про інклюзивну освіту, оскільки в Україні наведена модель навчання реалізується в якості експерименту.

На нашу думку, на сьогодні найбільш дієвим способом реалізації права на освіту дитини з особливими потребами є подальше удосконалення дистанційної освіти в Україні. Дистанційна освіта являє собою комплекс освітніх послуг, що надаються широким верствам населення в країні та за кордоном за допомогою спеціалізованого інформаційно-освітнього обладнання, яке базується на засобах обміну навчальною інформацією на відстані з використанням супутникового телебачення, комп'ютерів.

Передусім, одним із основних шляхів вирішення проблем, пов'язаних із доступом дітей з особливими потребами до освіти, є необхідність введення в українське законодавство понять «спеціальна освіта» та «право на спеціальну освіту», «особа (дитина) з особливими потребами» тощо. На рівні окремого закону необхідно закріпити право дітей із особливими потребами на отримання спеціальної освіти, а у визначених випадках — і у спеціальному місці навчання. На нашу думку, таке право має бути закріплене у спеціальному законі. У 2004 р. було зареєстровано Проект закону України «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту)» який визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку спеціальної освіти з метою створення умов для задоволення потреб осіб з обмеженими можливостями здоров'я в отриманні освіти, адаптації й інтеграції зазначених осіб у суспільство

[4]. Прийняття такого закону надасть можливість визначити правові основи спеціальної освіти і створити необхідні умови для отримання освіти особами з відхиленнями або особливостями психофізичного розвитку, а тому необхідність прийняття такого Закону не викликає сумнівів.

Отже, результати даного дослідження дають можливість сформулювати наступні висновки і рекомендації для подальшого удосконалення законодавства в сфері освіти.

1. Напрацьовані міжнародним співтовариством нормативно-правові акти є для України основою, яка визначає власні освітні стандарти.

2. За відсутності законодавчо закріпленого терміна «право на освіту» варто було б доповнити преамбулу Закону України «Про освіту» дефініцією про право на освіту.

3. Більшість міжнародних актів визнають істотну, незамінну і основоположну роль батьків та сім'ї у галузі освіти та виховання дітей як природне право, яке має поважатися і захищатися всіма урядами. Саме тому існує необхідність у визнанні і закріпленні принципу пріоритетності права батьків або осіб, які їх замінюють, вибирати навчальний заклад та форму навчання для своїх неповнолітніх дітей.

4. На етапі формування інклюзивної освіти в Україні доречніше і вигідніше використовувати технології дистанційного навчання, оскільки останні є вже достатньо розробленими і не потребують додаткових капіталовкладень. Наразі необхідно знайти розумну межу, щоб, з одного боку, не вдаватися до безвідповідальності у питаннях, пов'язаних із забезпеченням права на освіту дітей з особливими потребами, а з іншого — захистити інтереси дітей і не обмежувати можливість реалізації дітьми з обмеженими можливостями свого законного права на освіту.

ПРИМІТКИ

1. Коментар до ст. 9 Конституції України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://pravo-ukraine.org.ua/resyrsi/kz/konstitutsiya-ukrajini/rozdil-1-zagalni-zasadi/10961-stattya-9-konstituciya-ukrajini-2013-statti-konstituciji-ukrajini>.

2. Ван Б'юрен Джеральдіна. Міжнародне право в галузі прав дитини / Дж. Ван Б'юрен ; пер. з англ. Г. Є. Краснокутського ; наук. ред. М. О. Баймуратов. — О. : АО БАХВА, 2006. — С. 281.

3. Скорик Т. В. Інклюзивна освіта в Україні: реалії та перспективи розвитку / Т. В. Скорик // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. — 2011. — № 84. — С. 169—172.

4. Проект закону України «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту)» від 19.04.2013 р. № 2885 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=46716&pf35401=259243>.

Резник Анна. Право ребенка на образование в международных актах и законодательстве Украины.

В статье исследуются основные международно-правовые акты, закрепляющие право ребенка на образование. Определены основные направления и даны предложения по совершенствованию законодательства в сфере образования.

Ключевые слова: образование, право на образование, инклюзивное образование, дистанционное обучение.

Reznik Ganna. Child's right to education in international instruments and legislation of Ukraine.

The article examines the main international legal instruments enshrining the right of the child to education. Determines the main directions and proposals on improvement of legislation in the field of education.

Key words: education, right to education, inclusive education, distance learning.